

З АРХІВІВ СБУ

Ігор Верба

●

АРЕШТ ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА

Чи не найбільшою таємницею в біографії видатного українського історика О. П. Оглоблина (1899-1992) є факт його ув'язнення на зламі 1930-1931 рр. Про це не згадують науковці, які близько знали Олександра Петровича.¹ Всіляко унікав цього дражливого питання і він сам.² На наші неодноразові запити в СБУ щодо ознайомлення з його архівно-слідчою справою приходили лаконічні відповіді на кшталт “свідчень про притягнення Оглоблина О. П. до кримінальної відповідальності в СБУ та МВС України немає”.³ Але пошук тривав, і сьогодні ми вперше можемо розповісти про одні з найтрагічніших і найчорніших днів у його житті.

13 вересня 1930 р. був взятий під варту шурина О. П. Оглоблина Олександр Якимович Фролов, в минулому власник будинків на київському Подолі, а у 1930 р. формально безробітний. О. Я. Фролову і групі опозиційно-налаштованих київських громадян ДПУ УСРР інкримінувало участь буцімто у контрреволюційній організації з метою повалення існуючого ладу шляхом збройного повстання.⁴ У слідчій практиці ця справа отримала назву “Весна”. По ній проходило понад 100 чоловік, головним чином колишніх російських офіцерів, купців, священників, тих, кого радянська влада відверто і недвозначно визнала за своїх класових ворогів.

Олександр Якимович числився серед її найактивніших членів, начебто очолював подільський осередок організації. Головним його завданням було вербування нових людей, збирання різного роду інформації, проведення агітації. Великі надії конспіратори покладали на ріст невдоволення населення у зв'язку із загостренням економічної кризи. 17 вересня 1930 р. слідчому Брігге в харківському ізоляторі О. Я. Фролов засвідчив, що останні три роки перед арештом, тобто після того, як він втратив роботу, притулок йому надавала сестра Ганна Якимівна та його зять О. П. Оглоблин, професор Київського інституту народної освіти.⁵ Далі він змалював найближче оточення свояка, згадав про Антиповича, Бованенка, Радзимовського, Беркута, охарактеризував настрої Олександра Петровича, зокрема повідомив, що за оглоблинський хліб і кашу він виконував його окремі доручення, як-то відвозив рукописи праць друкарці, брав для нього книжки з бібліотеки, доглядав за дитиною. В цілому у фроловському портреті історика ледве чи йшлося про антибільшовицьку діяльність, а підґрунтям розповіді слугували суто побутові сюжети. Однак і цього виявилось досить, щоб в ніч з 18 на 19 грудня 1930 р. співробітники ДПУ УСРР зробили трус і заарештували історика.

Як і очікувалося, О. П. Оглоблину приписали участь у контрреволюційній змові з метою повалення радянської влади. Годі й говорити, що від цього звинувачення повіяло лютою смертю. Вже на першому допиті 20 грудня 1930 р. у стінах Київського будинку примусового утримання Олександр Петрович, оговтавшись, категорично і рішуче відмежувався від свого шурина та його справи. У своєму свідченні він навів низку фактів про життя О. Я. Фролова, зауваживши, що це був типовий купецький синок, котрий найбільше цікавився власними статками. Далі науковець констатував, що погляди О. Я. Фролова наскрізь монархічні та реакційні, а свої надії на реставрацію ладу він покладав на денікінщину, бо в його будинку на Подолі знаходилась білогвардійська комендатура.⁶ Торкнувся О. П. Оглоблін й інших своїх родичів по лінії дружини. Сім'я Фролових, колись велика та заможна, по війні розпалася. Брат Ганни Іван подався з денікінцями до Одеси і Ростова, а інший брат Микола емігрував та отаборився у Сербії. На Північному Кавказі опинився останній з братів Фролових - Олекса. Їх страдницький шлях соковито і в деталях з відповідними ярликами заарештований і оповів⁷. Проте цих уїдливих характеристик Фролових виявилися замало для його порятунку. Слідчий Родаль⁸ вимагав додаткових пояснень, і Олександр Петрович не забарився подати свою громадсько-політичну та науково-викладацьку характеристику на фоні жіничного оточення. “Мушу завважити, що стосунки між моєю родиною й родиною Дубяньських та Фролових були доволі напружені, а іноді цілком ворожі”.⁹ Далі він коротко підкреслив, що його настрої відзначались весь час щирою радянськістю. Це, мовляв, викликало ненависть рідні Ганни Якимівни, яка весь час інтригувала проти нього аж до відвертих погроз на його адресу. Натомість він весь час гуртувався з вузівською професурою і будував нову соціалістичну Україну вкупі з молоддю, зокрема партійцями, його учнями.¹⁰ Подаючи фізіономію свого шурина, він вкотре наголосив: “Мушу ще завважити, що настрої в Ол. Фролова був цілком контрреволюційний (тут і далі підкреслено О. П. Оглобленим. - І. В.), тут, очевидячки, виявилися його давні реакційно-монархічні тенденції (до речі, Фролов доволі вороже ставився до українства). Той же настрої був характерний для всього оточення Фролова...”.¹¹ Свою вину історик визнав тільки в недогляді поведінки Олександра Якимовича, пояснюючи це завантаженістю громадською і науково-організаційною роботою. 15 січня 1931 р. в листі “До товариша слідчого” він поручався своєю головою, своєю честю “громадянина УСРР, українського радянського вченого й історика України”, що духом не відав про цей злочин. Натомість в його свідченнях промайнули нові нотки. Реєстр своїх наклепників він розширив за рахунок співробітників академії: “Починаючи з 1919 року я працюю щиро й чесно над будівництвом української соціалістичної культури і беру активну участь у боротьбі проти всіх її ворогів. З того ж часу починаються мої політичні й особисті вороги, як з табору російського великодержавництва, так і з табору українського шовіністичного, ведуть шалену боротьбу проти мене, всякими засобами намагаючися мене знищити або знеславити. Припускаю, що й цього разу, саме напередодні мого рішучого виступу проти ворожих Радянській владі політичних угруповок в ВУАН (Воблого й Грушевського) мої вороги вдалися до звичайних наклепів, інтриг, провокацій проти мене. З огидою й обуренням одкидаю цю нову спробу заплямувати моє чесне ім'я радянського українського вченого”.¹² Конкретизуючи цю тему, О. П. Оглоблін відверто акцентував увагу, що “... ці нікчемні люди, недобитки денікінщини, зокрема Олександр Фролов, в своїй контрреволюційній діяльності могли іноді брехливо й шахрайськи прикриватися моїм ім'ям, ім'ям авторитетного радянського

наукового робітника”.¹³ Крім того, він розширив цю тему до подій навколо гучного процесу 1924 р. “Центру дій”, прохаючи слідчого поговорити з людьми на волі, які були в курсі його родинних і викладацько-наукових справ.¹⁴ Водночас О. П. Оглоблин згадав ще про одного шурина - Івана Фролова, також заарештованого у справі “Весна”, з яким розійшовся на ґрунті розподілу хатнього майна дружини. А й справді, ще 20 листопада 1930 р. у Ніжині чекісти заарештували і кинули за ґрати Івана Якимовича, середнього із братів Фролових, рахівника одного з київських кооперативів.¹⁵ Останній щойно у 1928 р. повернувся до Києва, але, як видно з матеріалів слідства, вважався членом якоїсь контрреволюційної організації. Ясно, що за чекістською логікою його завербував Олександр Якимович. Зрозуміле і стандартне звинувачення в намаганні повалити радянську владу шляхом збройного повстання.¹⁶ Шурина тільки принагідно згадав сестриноного чоловіка О. П. Оглоблина, обійшовши цей сюжет. Природно, що О. П. Оглоблина на слідстві мало допитували про свояка. І все ж він заатакував Олександра Фролова. “Він заздрило моїм науковим і громадським успіхам, моему визначному становищу, моему матеріальному добробуту і цілковитій моїй незалежності супротив родичів моєї дружини...”¹⁷ Логіка роздумів історика цілком ясна, бо ставкою в цій заочній родинній гризоті стояло життя. А втім, це був цілком правильно розрахований хід. У далекому харківському ув’язненні Олександр Якимович під тиском визнав повністю свою провину, назвав десятки своїх спілників, хоча й більше не згадував свого київського зятя. Між тим О. П. Оглоблин вперто твердив, що він радянський український вчений та історик України і ніколи не міг би покривати контрреволюційну російську організацію, тим паче до неї належати,¹⁸ а якщо б йому було б щось про неї відомо, то негайно повідомив би ДПУ і “... жодних родинних почуттів тут у мене не могло бути”.¹⁹ Шкодував він тільки за тим, що, оберігаючи здоров’я дружини, допустив до себе контрреволюційну людину, насамкінець зазначаючи, що ДПУ у всьому розбереться.

Воістину, чекісти у всьому “розібралися”. 31 січня 1931 р. судова трійка при ДПУ УСРР поставила останню крапку в справі О. Я. Фролова і ухвалила його розстріляти,²⁰ що й було виконано 2 березня того ж таки року.²¹ Під розстрільну статтю в останній лютий день моторошного для Фролових 1931 р. потрапив і І. Я. Фролов. Життя його обірвалося 15 березня у Києві.²² Певно, О. П. Оглоблин про це здогадувався, бо фокус запитів слідчого перемістився в іншу площину.

11 лютого 1931 р. історик дав свідчення про їхнього колишнього домашнього лікаря А. І. Балабушевича та свого колегу покійного професора Л. П. Добровольського, характеризуючи їх виключно з професійного боку.²³ Важке моральне пригнічення і погіршення стану здоров’я - ось наслідки більш ніж двомісячного ув’язнення вченого. Того ж дня він написав благального листа до слідчого, в якому просив змінити йому міру затримання, дати можливість займатися наукою і відпустити до сім’ї.²⁴ Але спектакль з вибиттям потрібних фактів тривав.

15 березня 1931 р. О. П. Оглоблин дав розгорнуті і докладні відомості про свої вузівські зв’язки, ілюструючи їх уїдлими характеристиками професури. Під його кривосвідчення потрапило чимало колоритних фігур тодішнього Київського інституту народної освіти. Чи не першим з них став завідуючий кафедрою політекономії, проректор з навчальної роботи Б. Є. Радиковський, особистий друг О. П. Оглоблина. Відмежовуючись від нього, він зазначив, що це людина нервова, метушлива, жадібна до життя, поверхова й легковажна. Додаючи політичного перцю, затриманий наголосив на

великодержавних пережитках Б. Є. Радзиковського, однак засвідчив, що йому не доводилося чути від нього якоїсь “контрреволюції”.²⁵

Не обійшов увагою вчений і наступного свого товариша професора кафедри всесвітньої історії Л. М. Беркута. В його оцінці він ледве чи кривив душею. Схарактеризував його як прекрасного спеціаліста і адміністратора, наголосивши на його громадсько-політичній безбарвності. Разом з тим О. П. Оглоблин вказав, що на Л. М. Беркута певні надії поклала права професура.²⁶

Старим інтриганом та пліткарем, але “радянизованим обивателем” назвав О. П. Оглоблин керівника кафедри російської історії професора В. Ю. Данилевича.²⁷

У цілому нейтральним був тон його розповіді про представників кафедри історії української літератури професорів М. К. Зерова та П. П. Филиповича. Він віддав їм належне як ерудитам, підкресливши, що вони є прихильниками ідеологічних концепцій у фундуванні українського історико-літературного процесу. Окрім цього, він віддав їм належне у процесі СВУ за їх гнучкість і дипломатичність, за вміння викрутитися із складної ситуації та засудити своїх ідейних однодумців.²⁸

Приблизно таким чином О. П. Оглоблин атестував керівників кафедр російського мовознавства професора М. К. Грунського та історії російської літератури професора Б. В. Якубського. На його думку, вони прагнули поспішати за темпом радянського життя, але залишки старих ідей та впливів старого політичного світогляду давалися взнаки.²⁹

Високо оцінював О. П. Оглоблин також і адміністративну діяльність професора С. В. Савченка, однак, на його думку, Степан Васильович нервова, хвороблива й гаряча людина, безперечно, старої політичної реакційної закваски, яка за певних обставин може виявити зовсім не радянське обличчя.³⁰

Критично був налаштований історик по відношенню до професорів кафедри педагогічних дисциплін О. М. Раєвського та Б. С. Манжоса. Саме вони, як він вважав, писали на нього доноси, всіляко гальмували його заходи по укоріненню на факультеті наукових заходів. О. М. Раєвський, як він думав, “людина зовсім радянська, а втім за певних обставин він, очевидячки, міг показати мабуть так само бліде - інше політичне обличчя”.³¹ Як можна здогадатися, Б. С. Манжоса дослідник люто ненавидів, тому зрозуміло, що атестував його якнайчорніше. Він згадав його білогвардійське минуле і підкреслив, що це типовий авантюрник, людина надзвичайно брехлива й легковажна, зарозуміла й нахабна, а ще й надміру спритна й хитра.³²

Лише принагідно він згадав, так би мовити, лідерів російської реакційної професури Де-Метца, Воскобойнікова, Букреєва, члена-кореспондента Реформатського та записав у провідники войовничого українського шовінізму академіка Кравчука.³³ Щодо особи професора економгеографії А. С. Синявського, О. П. Оглоблин зазначав, що “це типовий академічний обиватель, доволі погано пофарбований радянською фарбою, крізь яку помітні рештки його буржуазної ідеології”.³⁴

Ще два представники вузівської науки опинилися під прицілом критики. Доцента О. А. Назаревського він затаврував як колишнього денікінця і прихильника професора П. П. Смирнова, що звів собі тепле кубельце у ВУАН під впливовим захистом академіка В. Перетца. Натомість портрет доцента Г. Н. Лозовика позначив рисами щирої “радянськості”, хоча й зазначив, що це “...своєрідний тип академічного обивателя й спекулянта, що врешті міг би легко обійтися й без Радянської влади, хоча, маючи чималенькі доходи, не має жодних підстав на неї нарікати”.³⁵

Що й казати, О. П. Оглоблин під моральним тиском дав свідчення, яких від нього і вимагали служителі “плаща й кинджала”. Сьогодні, звичайно, легко засудити вченого за його поведінку, слабкодухість й наклепи. Але ще в ув’язненні він гостро переживав за скоєне. Тяжко хворий, він думав про смерть.³⁶ Однак життя взяло гору.

Ще 1 березня 1931 р. О. П. Оглоблин написав листа до слідчого Родаля, в якому емоційно схарактеризував свій важкий і пригнічений моральний та фізичний стан, заявивши, що не втратив віру у справедливість закону, який виявить його непричетність до контрреволюційної організації. Насамкінець просив випустити його на волю і дозволити повернутися до наукової і громадської праці та родини.³⁷

І справді, далі тримати його під вартою ледве чи мало сенс: опери отримали те, що хотіли. Прищепивши О. П. Оглоблину на все життя переляк, чекісти невдовзі його звільнили. Щоправда, невідомо, коли і за яких обставин це сталося (ймовірно, на зламі березня-квітня 1931 р.). Але одне можна з певністю стверджувати - життя О. П. Оглоблина увійшло в нову колію і зазнало кардинальних змін.

Джерела та література:

¹ Див., напр.: Полонська-Василенко Н. Українська академія наук (нарис історії). - К., 1993. - Ч. 2. - С. 17.

² Оглоблин О. Спогади про Миколу Зерова і Павла Филиповича // Хроніка-2000. Наш край. - 1993. - № 1/2. - С. 101.

³ Див., напр.: Лист ДА СБУ до І. В. Верби від 30 грудня 1994 р. за № 1409 (з особистого архіву автора).

⁴ Архівно-слідча справа О. Я. Фролова // ДА СБУ. - Спр. 67093. - Т. 732. - Арк. 307.

⁵ Там само. - Т. 870. - Арк. 3-4.

⁶ Свідчення О. П. Оглоблина від 20 грудня 1930 р. // Там само. - Т. 733. - Арк. 2.

⁷ Там само. - Арк. 3.

⁸ Чи це не той Родаль Меєр Беніамінович (1898-1937) - лейтенант державної безпеки (1936)?

⁹ ДА СБУ. Спр. 67093. - Т. 733. - Арк. 3.

¹⁰ Там само. - Арк. 4.

¹¹ Там само. - Арк. 9.

¹² Лист О. П. Оглоблина “До товариша слідчого” від 15 січня 1931 р. // Там само. - Арк. 13.

¹³ Там само. - Арк. 15.

¹⁴ Там само. - Арк. 16-17.

¹⁵ Там само. - Т. 2177. - Арк. 2.

¹⁶ Там само. - Арк. 1.

¹⁷ Там само. - Т. 733. - Арк. 16, 17.

¹⁸ Там само. - Арк. 26.

¹⁹ Там само. - Арк. 28.

²⁰ Там само. - Т. 732. - Арк. 315.

²¹ Там само. - Арк. 317.

²² Там само. Т. 2177. - Арк. 33.

²³ Свідчення О. П. Оглоблина від 11 лютого 1931 р. // Там само. - Т. 733. - Арк. 30-35.

²⁴ Там само. - Арк. 36.

²⁵ Свідчення О. П. Оглоблина від 15 березня 1931 р. // Там само. - Арк. 42-43.

²⁶ Там само. - Арк. 47.

²⁷ Там само. - Арк. 48.

²⁸ Там само. - Арк. 49.

²⁹ Там само. - Арк. 49-50.

³⁰ Там само. Арк. 50, 51.

³¹ Там само. - Арк. 54.

³² Там само. - Арк. 55-56.

³³ Там само. - Арк. 58.

³⁴ Там само. - Арк. 60.

³⁵ Там само. - Арк. 61.

³⁶ Див. Лист О. П. Оглоблина до слідчого Родаля від 1 березня 1931 р. // Там само. - Арк. 62.

³⁷ Там само. - Арк. 65.